

УДК 378:574

Л.Б. Лук'янова
м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ

Осмилення сучасної екологічної кризи, вивчення проблем взаємодії природи і суспільства, спонукають до висновку про те, що екологічні стратегії й інтереси суспільства все більше вимагають визнання глобального екологічного суб'єкта, який сам залежить й підпорядковується загальним законам розвитку природи. Водночас процес екологізації суспільної свідомості віддзеркалює соціокультурну динаміку його розвитку й залежить від організації як духовного, так і матеріального життя суспільства.

Як стверджують науковці [2, с.15-16], в індустріально розвинених країнах найближчим часом передбачаються певні «макротенденції соціально-економічного розвитку»: технологічна революція на основі впровадження інформаційних технологій; інтернаціоналізація або глобалізація економіки; індивідуалізація економічної діяльності; посилення міжнародної міграції фахівців; *екологізація господарської діяльності з метою створення інтегрованої системи захисту навколишнього середовища, істинний синтез економіки і екології, без якого індустріальне суспільство не має майбутнього*, на думку вчених, посідає одне із провідних місць (виділено нами). – Л.Л.

Такий підхід чітко окреслює тенденції, пов'язані із орієнтацією на загальнолюдські цінності й екологізацію суспільства.

Отже, перед системою освіти дедалі чіткіше постає завдання щодо оновлення й сучаснення задля досягнення відповідності прискореним змінам, які відбуваються у суспільстві. Водночас такий процес оновлення має набути не тільки пристосувальних ознак, а й сам повинен позитивно впливати на них, відіграючи самостійну, творчу роль. Світовий досвід з об'єктивною необхідністю підійшов до завдання першочергової значимості – формування конкурентоздатної особистості, спроможної до ефективної самореалізації в ринкових умовах розвитку суспільства, якій притаманне вміння бачити наперед, об'єктивно оцінювати майбутнє й виконувати відповідні дії [7].

У такому контексті суттєво зростає роль професійної освіти, покликаної підготувати фахівця за зрослими загальнодержавними вимогами. Саме на підготовку висококваліфікованого спеціаліста-професіонала спрямована ідея компетентнісного підходу в освіті.

Поняття компетентнісної освіти, освітньої компетентності прийшло до нас із зарубіжних країн, де воно широко й плідно вживається, проте на відміну інших західних інновацій, не суперечить традиційним українським цінностям. Під компетентністю людини педагоги розуміють спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок і ставлень, що їх набувають у процесі навчання. Вони дозволяють людині визначити, тобто ідентифікувати й розв'язувати, незалежно від ситуації, проблеми, характерні для певної сфери діяльності. Компетентнісний підхід орієнтується на кінцевий результат освітнього процесу, спрямовується на формування у майбутнього фахівця готовності ефективно використовувати потенційні можливості (знання, уміння, навички, цінності, психологічні особливості) та зовнішні ресурси (інформаційні, людські, матеріальні) для досягнення поставленої мети. Компетентність характеризує міру включення в активну діяльність, здатність ефективно розв'язувати конкретну ситуацію, мобілізуючи при цьому знання, уміння, досвід, поведінкові відносини та цінності. На перший план виходить категорія «здатність діяти» як уміння використовувати знання у практичній діяльності. Компетентність є ключовим, «вузловим» поняттям, оскільки за своїм змістом поєднує інтелектуальний і навичковий складники освіти; містить ідеологію інтерпретації змісту освіти, оскільки відштовхується від результату.

Сформовані компетентності людина використовує в різних соціальних та інших контекстах залежно від умов і потреб щодо здійснення різних видів діяльності. Компетентна людина застосовує ті стратегії, які здаються їй найприйнятнішими для виконання окреслених завдань. Управління власною діяльністю веде до підвищення або модифікації рівня компетентності людини. Отже, компетентність – це результативно-діяльнісна характеристика освіти [4, с.147-148].

Дослідники зазвичай оперують поняттями «компетентність» та «групи компетентностей». Так Дж. Равен створив модель компетентностей; до складу якої входить 143 елементи, що, на думку вчених, робить її застосування проблематичним. Отже цілком слушним вбачається підхід щодо запровадження поняття «ключових компетентностей», які відображають узагальнені показники певних складників і вказують на їх поліфункціональність, надпредметність, міждисциплінарність. Водночас, доцільно погодитися з авторами, які наголошують на рухливості, мінливості та залежності ключових компетентностей від пріоритетів суспільства й обумовлених ними, завдань освіти. Проте і у визначенні змісту ключових компетентностей вчені не дійшли до спільної думки. Коротко зупинимось на категоріях ключових компетентностей з тим, аби визначити позицію екологічної компетентності.

За рішенням Департаменту освіти, культури і спорту Раді Європи у структурі ключових компетентностей мають бути представлені компетентності у певних сферах діяльності: пізнавальної (ґрунтується на засвоєнні набуття знань з різних інформаційних джерел;

~~громадянсько-суспільної~~ (виконання ролі громадянина, виборця, споживача); соціально-~~трудовій~~ (у тому числі й уміння аналізувати ситуацію на ринку праці, оцінювати власні ~~професійні~~ можливості, орієнтуватися у нормах етики трудових взаємовідносин, навички ~~самоорганізації~~); побутовій (у тому числі аспекти власного здоров'я, сімейного побуту тощо); культурно-дозвіллевої (вибір шляхів і способів використання вільного часу і духовного збагачення).

Європейська Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) виділила три категорії ключових компетентностей, що ґрунтуються на здатностях:

1. Автономної дії – захищати та піклуватись про відповідальність, права, інтереси та потреби інших.

2. Інтерактивного використання засобів – інтерактивно використовувати мову, символіку та тексти, знання та інформаційну грамотність, нові інформаційні технології.

3. Функціонування у соціально гетерогенних групах – успішно взаємодіяти з іншими, співпрацювати, улагоджувати конфлікти.

Є декілька відмінних класифікацій ключових компетентностей за різними сутнісними ознаками, зокрема за такими основними напрямками: соціальні, мотиваційні та функціональні та ін.

Узагальнення визначень поняття компетентність та підходів до усвідомлення змісту груп ключових компетентностей спонукає до їх інтерпретації з точки зору особистісно-діяльнісного контексту й дає підстави наголосити на такому.

По-перше, компетентність фахівця це інтегральна якість особистості, яка є запорукою успішної діяльності у певній галузі, ситуації. Вона характеризується:

1) прагненням і готовністю реалізовувати свій потенціал для професійної діяльності (мотиваційний аспект);

2) підтвердженою на практиці здатністю реалізувати свої знання, уміння і досвід для успішної творчої професійної діяльності (когнітивний, поведінковий аспекти);

3) усвідомленням соціальної значимості й особистісною відповідальністю за результати своєї діяльності та прагненням щодо її постійного удосконалення (ціннісно-смісловий аспект).

По-друге, усі ключові компетентності мають низку спільних ознак:

– поліфункціональність (їх необхідно набути для досягнення важливих цілей і розв'язання складних задач у різних ситуаціях);

– надпредметність і міждисциплінарність (їх застосовують у різних ситуаціях побутової, професійної, політичної, громадянської сфери);

– багатомірність (охоплюють різні розумні процеси й інтелектуальні вміння: аналітичні критичні, комунікативні; «ноу-хау», а також здоровий глузд).

– потребою значного інтелектуального розвитку: абстрактного мислення, саморефлексії, визначення особистісної позиції, самооцінювання);

Головною відмінністю є те, що усі вони вимагають від особистості різних типів дії – автономної й рефлексивної; інтерактивного використання різних засобів; входження до різних соціально-гетерогенних груп з успішним функціонуванням у цих групах.

Безумовну цінність складають положення і висновки вчених, які висвітлюють різні аспекти компетентності. Зокрема: автори розкривають ключові, надпредметні або мета-компетентності: ціннісно-мотиваційну, навчально-пізнавальну й т.п. (Н. Бібік, О. Вербицький, І. Зимняя, Н. Кузьміна, О. Овчарук, О. Савченко, А. Степанюк, О. Тархан, А. Хуторской та ін.); рефлексивну (І. Семенов, С. Степанов та ін.); самостійної пізнавальної діяльності, креативну (І. Грубар, В. Басова, М. Беденко, В. Ломакович, С. Сисоєва та ін.); трудову, особистісну (А. Маркова, Я. Кодлок, В. Толочек та ін.); комунікативну, соціально-перцептивну (А. Бодальов, І. Дроздова, Г. Одинцова та ін.); психологічну (І. Белова, М. Ігельник, О. Клименко, О. Мешко, В. Сіткар та ін.); етико-естетичну (Л. Проців, І. Шереметата ін.); валеологічну (В. Бобрицька, В. Вакуленко, В. Грушко, В. Омеляненко та ін.); андрагогічну

(Д. Сігасва); акмеологічну (А. Бодальов, А. Деркач, Л. Степнова та ін); екологічну (О. Алексєєв, Л. Білик, Н. Олійник, Н. Пуствіт, О. Пруцакова, Л. Титаренко).

Отже, аналіз вітчизняних та зарубіжних психолого-педагогічних досліджень з проблеми компетентнісного підходу показує, що компетентність доцільно розглядати як: 1) сукупність взаємопов'язаних якостей особистості та 2) здатність використовувати ці якості у процесі виконання складних дій. За І. Зимньою, це групи компетентностей, які стосуються самої особистості, як суб'єкта життєдіяльності – особистісні компетентності, комунікативні – виявляються через взаємодію людини з іншими людьми; діяльнісні – виявляються у всіх типах і формах діяльності людини [1].

Як бачимо, проблема формування компетентності особистості досліджується за різними галузями наукового знання – від його філософських, психологічних, педагогічних, акмеологічних аспектів до гендерних особливостей. Розроблені положення та висновки дозволяють вести мову про феноменологічне накопичення узагальнень щодо проблеми компетентності, проте формування екологічної компетентності особистості з урахуванням її вікових та професійнісно-діяльнісних якостей вимагає набагато більшої уваги науковців і практиків.

Свою позицію пояснюємо тим, що усвідомлення необхідності переходу суспільства на вищий щабель у відносинах з природою, з одного боку, спонукає до розв'язання економічних, соціальних, технічних та технологічних проблем, а з іншого, – висуває необхідність створення абсолютно нової системи морально-духовних цінностей, переорієнтації розвитку суспільства в площину нових пріоритетів, де людина разом з іншими живими істотами, є однією із складових біосфери. З позицій компетентнісного підходу зміст цих цінностей можна піднести до визначення феномену екологічної компетентності, яка вписується у палітру ключових компетентностей. У вітальному сенсі екологічна компетентність є проявом відповідного способу буття людини, який вона створює на засадах своєї життєвої позиції через зв'язок із навколишнім природним світом. Наявність цих зв'язків була визнана відомими мислителями, філософами, вченими (В. Вернадський, Л. Гумільов, О. Чижевський, В. Сухомлинський). Концептуальне припущення про те, що екологічна компетентність є іманентною якістю кожного фахівця, ґрунтується на ідеях єдності процесу становлення морального професіонала (із світоглядною основою в усіх сферах життєдіяльності – філософії гуманного професіоналізму) як активного суб'єкта життєдіяльності та ролі практичного, інтелектуального й духовного у цьому становленні. Тоді у відповідності до визначених груп ключових компетентностей (Департамент Ради Європи), екологічна компонента органічно вписується у кожену групу компетентностей (рис. 1).

Отже, *екологічна компетентність фахівця* – це системна інтегративна якість особистості, яка визначається сукупністю здатностей вирішувати проблеми і завдання різного рівня складності, що виникають у побуті і професійній діяльності, на основі сформованого ціннісного ставлення до природи, знань, освітнього і життєвого досвіду, індивідуальних здібностей, потреб і мотивів.

Водночас, ми усвідомлюємо, що формування зазначених якостей особистості можливо в процесі екологічної освіти. За сучасних умов її мета спрямована на формування екологічного мислення, яке детермінує доцільну поведінку людини у професійній діяльності та повсякденному житті. У цьому контексті екологічне мислення – це суспільно важлива риса особистості, що виявляється в особливостях поведінки у соціально-побутових і професійних ситуаціях та усвідомленому прагненні проектувати способи своєї діяльності як екологічно доцільні. Оскільки формування екологічної компетентності відбувається у процесі екологічної освіти, тоді екологічна компетентність покликана слугувати провідником екологічної культури у змісті освіти, забезпечувати реалізацію особистісно-розвивальної функції у технології навчання, створювати мотивацію для ціннісної орієнтації у навчальних конструктах. Доречно врахувати позицію Н. Пустовіт щодо наявності двох рівнів екологічної освіти: базового, призначеного для широких верств населення, професійна діяльність яких суттєво не впливає на стан довкілля, та поглибленого, притаманного

професійним групам, діяльність яких суттєво впливає на довкілля, або тих, хто безпосередньо займається природоохоронною діяльністю [6]. Її брати до уваги два види екологічної компетентності – повсякденно-побутову (виявляється у повсякденному житті) і професійну (характеризує людину як суб'єкта професійної діяльності, її здатність успішно виконувати свої повноваження) [5].

Рис. 1. Екологічна компонента у змісті ключових компетентностей

Екологічна компетентність ґрунтується на знаннях про загальні закони розвитку природи і суспільства, екологічній відповідальності за професійну діяльність [3]. Її, на нашу думку, є складовою професійної компетентності та разом з іншими її складовими (практичною-спеціальною, соціальною, психологічною, комунікативною, інформаційною, валеологічною) утворює визначення професійної компетентності як інтегральної характеристики ділових і особистісних якостей спеціаліста, віддзеркалює не тільки рівень знань, умінь, досвід, достатній для досягнення цілей професійної діяльності, але й соціально-моральну позицію особистості.

Феноменологія екологічної компетентності ґрунтується на складній супідлеглій організації її взаємопов'язаних компонентів. Її формування в особистості відбувається під впливом неперервної екологічної освіти, у процесі професійної освіти, а згодом і професійної діяльності; вона органічно входить до усіх груп ключових компетентностей (рис. 2.).

Утворювані феномени екологічної компетентності мають таке наповнення:

1. *Особистість + здобування професійної освіти під впливом неперервної екологічної освіти* → формування особистості фахівця в її цілісності, з урахуванням внутрішніх мотивів і стимулів своєї діяльності, спрямованістю на професійне становлення й особистісне еколого-професійне удосконалення, що спонукає ставитися до природи як до світу свого буття.

2. *Особистість + сформовані ключові компетентності під впливом неперервної екологічної освіти* → трансформація технократичного мислення на екологічно-орієнтоване, спрямоване на природовідповідне ставлення до навколишнього середовища на усіх етапах фахової діяльності та повсякденному житті; формування умінь передбачати наслідки впливу своєї виробничої і побутової діяльності на навколишнє середовище.

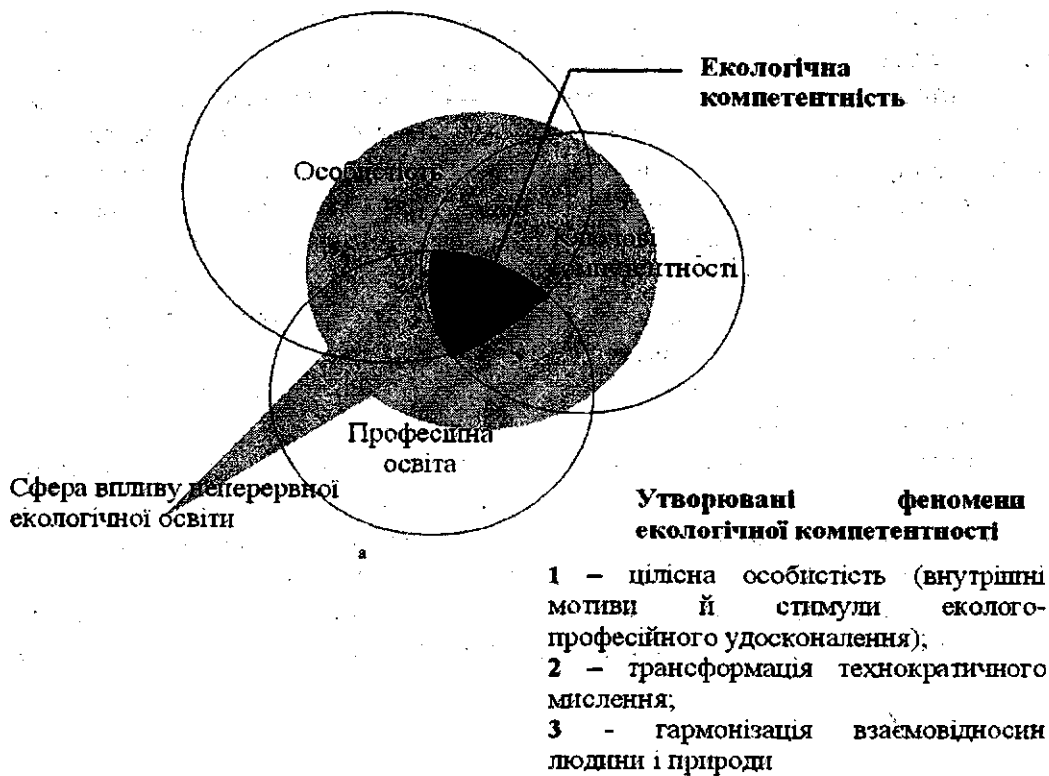

Рис. 2. Феномени екологічної компетентності

3. *Професійна освіта на тлі ключових компетентностей під впливом неперервної екологічної освіти* → гармонізація взаємовідносин людини з природою на засадах усвідомленої необхідності й внутрішньої готовності здійснювати природовідповідну, ресурсозберігаючу діяльність на усіх етапах професійної і побутової діяльності.

Виходячи із функцій, які покладаються на екологічну компетентність її складовими компонентами є: аксіологічний (ціннісно-мотиваційний); когнітивний (знанієво-змістовий); діяльнісний (практично-технологічний); нормативний. Кожний із компонентів вибирає сукупність значень, які наповнені конкретним професійним (навчально-предметним), виховним, комунікативним, ціннісно значимим змістом (рис. 3).

Рис. 3. Структурні компоненти екологічної компетентності фахівця

Аксіологічний (ціннісно-мотиваційний) – формує внутрішні мотиви, що спонукають особистість до екологічної діяльності, залежить від сфери переживань ґрунтується на формуванні духовних, теоретико-пізнавальних передумов, морально-етичного ставлення до навколишнього середовища у професійній діяльності та повсякденному житті. Морально-етичне ставлення до природи на усіх етапах життєдіяльності визначатиме стан емпатії в суб'єкт-суб'єктних міжособистісних відносинах і суб'єкт-суб'єктних відносинах між людиною та природою, що зумовлює соціальну активність особистості. *Когнітивний*

(знанієво-змістовий) – забезпечує науковість та інноваційність знань, заснованих на положеннях, перевірених наукою та практикою. Ураховує особливості і варіативність змісту освітніх та екзистенційних потреб, мотивів особистості на різних етапах її еколого-професійного становлення. Водночас має місце низка проблем, й зокрема велика кількість наукової інформації, яка дедалі частіше випереджає можливості її усвідомленого засвоєння. *Діяльнісний* (практично-технологічний) – забезпечує формування практичних вмінь екологічної діяльності (професійної та побутової); передбачає створення умов, за яких учням не просто передаються певні екологічні знання, а за допомогою усієї системи педагогічних технологій моделюється й відтворюється зміст реальної діяльності людей у природі та суспільстві. *Нормативний* – спрямований на засвоєння та упровадження системи екологічних норм, законів, приписів, правил щодо діяльності й поведінки кожної особистості як громадянина взагалі, й фахівця зокрема.

Щодо проблеми реалізації підходів формування екологічної компетентності. Їх впровадження відбувається за використання усіх форм, методів і технологій активного навчання, які надають можливість моделювати наслідки професійної діяльності у навколишньому середовищі й забезпечують формування професійних вмінь екологічної діяльності. Проте, сама проблема реалізації змісту є складною багатомірною і має декілька векторів. Отже потребує окремого висвітлення, що ми й передбачаємо зробити у наступних публікаціях.

Література:

1. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал «Эйдос». – 2006. – 5 мая [Электронный ресурс] – Режим доступа: 05.11.2007: <<http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm>. >. – Загол. з екрану. – рос.
2. Калицкий Э.М. Трансформация профессионального образования в современном обществе. – Мн., 1997. – 113 с.
3. Педагогика профессионального образования: Учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Е.П. Белозерцев, А.Д. Гонеев, А.Г. Пашков и др.; под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 386 с.
4. Професійні компетенції та компетентності вчителя // Матеріали регіонального науково-практичного семінару (28-29 листопада 2006 р). – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім.В. Гнатюка, 2006. – 188 с.
5. Пруцакова О.Л. Сутність та види екологічної компетентності особистості // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Зб. наук. праць. – Київ, 2005. – Вип.8. – Кн.2. – С. 16-19.
6. Пустовіт Н.А. Сутнісні характеристики екологічної компетентності школярів // Зб. наук. праць. Педагогічні науки. – Херсон: Вид-во ХДІ, 2005. – Вип. 38. – С. 176-191.
7. Романовський О.О. Теорія і практика зарубіжного досвіду в підприємницькій освіті України: Монографія. – К.: Деміур, 2002. – 400 с.